

Оксентюк Н.В.

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті йдеться про розвиток рефлексії, яка є важливим чинником у процесі плекання нової інтелігенції у межах концепції про інтелігенцію як інтелектуальне рефлексивне середовище. У даному процесі, крім наявних методів розвитку рефлексії, повною мірою може бути використаний психологічний аналіз текстів інтелектуальної культури.

The article deals about development of reflection which is an important factor in the process of nurturing of new intelligentsia within the limits of conception about intelligentsia as an intellectual reflexio environment. In this process, except for the existent methods of development of reflection, the psychological analysis of texts of intellectual culture can be used to a full degree.

Втрата рефлексії та її цінності взагалі у суспільстві, а також серед молоді, і особливо з-посеред студентства, є найбільш небезпечною для теперішньої та перспективної української дійсності. Рефлексія як цінність не сприймається студентами: "навіщо ускладнювати, треба просто вчитися", "не рефлексія потрібна, а знання", "не треба вчити мислити, дайте систематизувати те, що знаю", "не треба рефлексії, досить бути патріотом, любити свою мову, бути законослухняним і т.д.". Люди, що так говорять, щирі у своїх переконаннях. Більше того, вони всерйоз вважають, що можна стати елітою, маючи не рефлексію, а знання та приналежність до кола обраних. На жаль, на сьогодні у студентів поширена конформістська свідомість. Така риса суперечить природі інтелігентності. Саме здатність до рефлексії є невід'ємною частиною її психологічного портрету.

Інтелігенти за своєю суттю, через схильність до аналі-

тики і критики, рефлексії, є своєрідними “бунтівниками”. На жаль, у студентському середовищі слабкий поділ на талановитих, які, як правило, бунтівники, та конформістів. Цінність одного та іншого вузи країни намагаються урівняти, тобто різні за типом мислення та життєвими мотивами молоді люди навіть ототожнюються. Проте це різні люди: головний мотив рефлексуючих бунтівних молодих людей — завоювати світ силою власного мислення та таланту, бути “бунтарем без межі”. Головний мотив конформістів, адміністративно пристосованих молодих людей, — зробити кар’єру на природному ході подій.

Інтелігент — це людина такого типу, що усвідомлює буття в цілому, самого себе й свої межі, ставить радикальні питання, вищі цілі, пізнає абсолютність у глибинах самосвідомості й у ясності трансцендентності світу. Це вузьке коло людей з високорозвиненими інтелектом, гуманістичною самосвідомістю та духовністю вирізняє провідна соціальна роль і висока моральна позиція. Названі компоненти інтелігентності є взаємопов’язаними, оскільки ця рефлексія є не причиною, а наслідком почуття відповідальності інтелігенції за долю соціуму в цілому.

Сьогодні часто говорять про втрату інтелігенції як явища, про шарку. Це відбувається тому, що, на жаль, коли коло рефлексуючих звужується, а еліта частково або повністю відмовляється від рефлексії, відбувається втрата самосвідомості суспільства, носієм якої якраз і виступає інтелігенція. Тому в такій ситуації еліта неспроможна бути елітою, і помилки не можуть виправлятися, а неадекватність не може бути усвідомлена як така. Відсутність інтелектуального зусилля (рефлексії) перед прийняттям рішень; спокуса замінити знаннями та досвідом саме мислення — все це на сьогодні входить у звичку.

Важливе значення в сьогоднішньому складному світі існування країни має рефлексивна стратегія: потрібні складні аналітичні тексти, проектні аналізи, складні теорії, ринок ідей в ЗМІ, потрібно повернути моральні оцінки як технологію аналізу, потрібні публічні стратегічні теоретики. Їх нема, але їх потрібно готувати. Якщо рефлексія не може бути інституціоналізована сьогодні чи завтра, то вона має хоча б зберегтися як культурна традиція. Зважаючи на ці завдання,

на сьогодні потрібно не лише зберегти, а й відтворити хоча б дуже вузьке коло людей, інтелігентів, для яких рефлексія є цінністю та повсякденною природною практикою.

За допомогою рефлексії досягається співвіднесення своєї свідомості, цінностей, думок з цінностями, думками, відносинами інших людей, групи, суспільства, нарешті, із загальнолюдськими. Відрефлексувати щось – значить це “пережити”, “пропустити через свій внутрішній світ”, “оцінити”.

Найважливішою особливістю рефлексії є здатність людини керувати власною активністю відповідно до особистісних цінностей і смислів, формувати і переключатися на нові механізми у зв'язку зі зміненими умовами, цілями, задачами діяльності. Вона забезпечує осмислення минулого і передбачення майбутнього.

Рефлексія – це одночасно і унікальна властивість, властива лише людині, і стан усвідомлення чого-небудь, і процес репрезентації психіці свого власного змісту [1; 47]. Вона не може бути опанована як метод, яким можна скористатися час від часу. Це особливий стан свідомості, особливий тип мислення та його емоційного переживання. Рефлексією користуються не ті, хто здатен, а ті, кому без неї з тих чи інших причин жити неможливо. Це не просто здатність до інтерпретації подій чи їх аналізу, а вміння здобути з цього аналізу нове знання, поглянувши на себе ніби ззовні, зрозумівши свою позицію думання, говоріння та дії як елемент більшого цілого.

Рефлексія є базовим механізмом самоорганізації психічної активності. Це відбувається у процесі рефлексивного обмеження інтенціональної психічної активності суб'єкта з формування “інтенціональних об'єктів”, а по суті, внутрішнього світу людини. Зауважимо, інтенція – це живий фільтр інформації та енергії. Її функції – спрямованість психе і соми, відчуття предметів поза собою, намір визначити предметність та встановити відповідність образу його предметові. Діючи, інтенція: а) виявляє головні елементи буття, що взаємно зумовлюють і взаємно виключають одне одного – сприяють життю або створюють йому загрозу; б) фільтрує гештальтами повідомлення, поділяючи їх на сприятливі чи руйнівні; в) нехтує повідомленнями, які не відповідають природним гештальтам. Інтенція – заклик до дій. Людина,

взаємодіючи з не-Я, відображає його як стале системне ціле, проектує, користуючись сенсами, здобутими інтенцією, перетворює їх на форми й зміст власних дій відповідно меті, і втілює їх у матеріальні або дискурсивно-логічні системи. Відображуючи буття, вона його конститує, наповнює образ значенням і сенсом, добираючи ті повідомлення, які відповідають не лише життєвим потребам, але й здатні усунути внутрішній дискомфорт, відновити внутрішню гармонію людини. Що означає усвідомити? Використати інтенцію як заклик і ключ до творчості [2; 6].

В процесі рефлексування відбувається визначення і побудова меж інтенціональної активності, зв'язування й організація меж психіки в щось цілісне. Але як можливо, щоб основа поверталася в себе? Основа оформлюється в явищі, обмежується і визначається в ньому за допомогою рефлексії, що зв'яже явище з його основою, тобто забезпечує рух до основи через пробудовування, зв'язування й організацію меж даного інтенціонального психічного процесу (Г.Гегель, М.Хайдеггер). Однак для людини її основа не дана як така безпосередньо у феноменах життєдіяльності, тому вона змушена не тільки постійно рефлексувати свою активність, але в процесі становлення виходить на осмислення життя, як свого, так і людства.

Даний підхід до розуміння рефлексії дає можливість виходу на закони і закономірності психологічної організації "Я" інтелігентної людини і її життя.

Для формування й розвитку рефлексії необхідне явне знання, яке можна знайти в текстах інтелектуальної культури, оскільки розуміння людини можливе лише в контексті культури [6; 286]. Культура є спосіб входження в суспільство й сам зміст громадського життя, вона є міра людського в людині [4; 19-20]. У текстах культури ми знаходимо величезний спектр прикладів та ілюстрацій, які, безумовно, набагато глибше від особистого досвіду і які ніби давно вже запрошують до серйозного психологічного аналізу, тому що в них можна здійснити **порівняльний рефлексивний аналіз**, що допомагає в першу чергу процесу ідентифікації. Саме рефлексія "вводить" знання в структуру особистості.

Нагромадження соціального особистого досвіду відбувається на ранніх етапах культурного розвитку, а формування

рефлексії за формулою “зразка й відхилення від зразка” (А. П. Огурцов) може відбуватися тільки в процесі більш осмисленої ідентифікації, тобто в процесі нагромадження нових спеціальних знань (знань текстів інтелектуальної культури) – когнітивна складова рефлексії. Одночасно нові знання піддаються герменевтичній процедурі виявлення смислу, його психологічного аналізу й обґрунтування – герменевтична складова рефлексії. У результаті виробляється якісно нове (осмислене або заново переосмислене) ставлення до світу, іншого та самого себе – екзистенціальна складова. Рефлексія створює іншу (рефлектуючу) структуру особистості, а сама особистість стає єдиним смисловим центром, у якому постійно здійснюється зв'язок між раціональною й емоційною сферами (забираючи в такий спосіб розрив між ними). Уточнимо: герменевтичний метод – це такий метод, що розкриває, аналізує, інтерпретує й обґрунтовує смисл символу, а точніше, внутрішній смисл символу, іншими словами, метод, що осягає значення розкиданої по всьому тексту, але –десь в основі єдиної символіки, який у такий спосіб досягає розуміння (розуміння – пошук смислу в семіотичному просторі текстів культури [3; 249]).

До текстів інтелектуальної культури зараховуються також і тексти художньої літератури. Вона містить невичерпні запаси матеріалів, без яких не може обійтися наукова психологія (Б. М. Теплов) [5, с. 306], оскільки саме в літературі (і мистецтві) людина є багатобічною і одночасно цілісною (а література й мистецтво, як вважає антропологічна психологія, це завжди синтезуюче, цілісне осягнення людини, окремих сторін цілісної людини [3; 22-24]). Саме художня література (особливо, якщо мати на увазі рефлексивну художню літературу) дає безпрецедентні (у порівнянні з реальним життям) зразки (які й повинна рефлексія безупинно включати у свій психологічний аналіз).

“Рефлексивний аналіз”, на нашу думку, буде відрізнятися від “психологічного аналізу” тим, що він повинен представити тексти інтелектуальної культури в певній **рефлексивній системі**, щоб можливо було здійснити в процесі розвитку рефлексії перехід з когнітивної сфери (процес нагромадження нових знань інтелектуальної культури) і герменевтичної (процес усвідомлення й розуміння змісту нових знань у гер-

меневтичній процедурі) в екзистенціальну (де виробляється **індивідуальне відношення**: нове осмислене (або переосмислене) до світу, іншого і самого себе як до об'єкта, у результаті чого змінюється (або з'являється вперше) **структура особистості**: вона стає рефлексивною (нові отримані знання входять у неї й стають змістом її рефлексивного мислення, тобто об'єктом постійного рефлексивного аналізу).

Екзистенціальна складова (згідно з нашою теоретичною моделлю розвитку рефлексії) складається з “життєвих”, або “рефлексивних” екзистенціалів, які для людини є найбільш значимими (як це визначив у свій час ще екзистенціалізм).

Педагогічна психологія повинна виявити ті екзистенціали, які для сучасного студента будуть найбільш значимі. Після проведеного теоретичного дослідження такими значимими екзистенціалами виявилися: психологія парадоксу, психологія самотності, психологія вигнання, психологія смерті, психологія любові, психологія самогубства, психологія сенсу життя, психологія страху, психологія нації й деякі інші.

Необхідно, на нашу думку, весь синтез знань (текстів інтелектуальної культури) привести в логічну систему, що, з одного боку, дозволила б студентам побачити добре організовану структуру зовнішнього світу навколо й своєї внутрішньої конструкції життя (концепція якої майже ніколи й ніким зі студентів не визначається й не аналізується). Важливо, щоб вивчаючи тексти інтелектуальної культури, можна було побачити як т.зв. зразок, так і відхилення від зразка, оскільки при уважному “пильному” читанні вони дають зрозуміти, як “треба” і як “не треба” жити.

Осягнення самого себе й довільна зміна своєї екзистенціальної позиції — головна мета екзистенціальної рефлексії.

Спочатку індивід повинен стати спостерігачем своїх думок, почуттів і вчинків, тобто інтенсифікувати рефлексію. Після цього він зауважує взаємну несумісність якихось своїх думок і вчинків та усвідомлює неадаптивність деяких із них. Це активізує його внутрішній діалог, перетворюючи самопізнання в самовиховання, тобто свідоме формування й закріплення нових, бажаних елементів поведінки. Таким чином відбувається становлення молодого людини як суб'єкта культури та інтелігентського соціуму.

У стимулюванні розвитку рефлексії в студентів під час навчання у вузі важливо створити такі умови навчання, щоб процес освіти не носив формальний характер, щоб логіка викладання стала множинною, а мислення студентів дивергентним, щоб зміст знань і понять став об'єктом системи власного мислення студентів, розширила й збагатила її, тобто, іншими словами, студенти стали повноправними суб'єктами педагогічного процесу (а не просто об'єктами педагогічного впливу). Все це створює глибокий об'ємний світ буття ("свідомість, що розширюється"), що містить у собі не тільки "тут і зараз", але й "там і тоді", що дозволяє проводити компаративний аналіз і сприяє як процесу ідентифікації особистості, так і її ідентичності.

Припускаємо, що подібні освітні проекти для молоді практично неможливі всередині адміністративної системи освіти, адже такі нововведення не повинні бути загальними, не повинні бути згори. Вони мають бути конкретизованими до окремих шкіл, окремих вузів. Необхідні постійно діючі семінари, клуби і т.ін. — рефлексивного спрямування, різних за світоглядом людей, приміром, на міжпартійній основі.

У процесі дослідження ми доходимо висновку, що розвиток рефлексії є засадничою умовою для формування інтелігенції. Це відбувається тому, що рефлексія є тим самим механізмом, який створює іншу (рефлектуючу) структуру особистості, що є найпершою передумовою для інтелігентності. Одним із найоптимальніших шляхів для культивування рефлексії є засвоєння, інтеріоризація спеціальних знань (текстів інтелектуальної культури), у процесі чого рефлексія розташовується між розумінням змісту символу й само розумінням, між особистістю і її мисленням, пов'язує когнітивний аспект із особистісно-смісловим аспектом.

Отже, узагальнюючи, можна сказати, що повернення до пріоритетів книжкової освіченості, а саме: об'єднання з культурним символом — може стати головним завданням і рушійною силою розвитку рефлексії інтелігентної особистості.

Література

1. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики // Психологический журнал. — Том 24.

– № 5. – 2003. – С.45 – 57.

2. Клименко В. В. Стан інтенції і визначеність предметності почуття // Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України, 2006 – Вип. 27. – 526 с. – С. 62 – 83.

3. Лотман Ю. М. Культура и взрыв. – М.: “Гнозис”, Изд. группа “Прогресс”, 1992. – 272 с.

4. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология человека: Введение в психологию субъективности. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.

5. Теплов Б. М. Избр. труды. В 2-х т. Т. 1. – М. : Педагогика, 1985. – 329 с.

6. Шпрангер Э. Два вида психологии // Хрестоматия по истории психологии / Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – М.: Изд-во МГУ, 1980 – С. 286 – 300.